

आवश्यकताको अर्थ:

परिवार एक सामाजिक संस्था हो जसले आफ्ना सदस्यहरूको विभिन्न आवश्यकताहरू पूरा गर्न व्यापक प्रयास गर्दछ। आवश्यकताहरू अनुभव गर्नु र तिनीहरूलाई पूरा गर्नु नै जीवन हो। अब प्रश्न उठ्छ कि आवश्यकता भनेको के हो ? व्यक्तिका आवश्यकताहरू मूलतः व्यक्तिको केही विशिष्ट इच्छाहरू हुन्, तर व्यक्तिका सबै इच्छाहरूलाई उसको आवश्यकता मान्न सकिँदैन। इच्छाहरू हाम्रा भावनाहरूले भरिएका हुन्छन्। तिनीहरू भौतिक संसारको वास्तविकताबाट टाढा छन्, तर आवश्यकताहरू प्रत्यक्ष रूपमा भौतिक वास्तविकताहरूसँग सम्बन्धित छन्। आवश्यकताहरू हाम्रो भौतिक स्रोतहरूसँग मेल खान्छ। यसरी साधन अनुसार हाम्रो बलियो चाहना र चाहना हाम्रो आवश्यकता बन्छ। यसरी, यो स्पष्ट छ कि हामी त्यो इच्छालाई आवश्यकता भन्न सक्छौं जसमा कल्पना बाहेक अन्य तीन तत्वहरू पनि छन्। यी तत्वहरू क्रमशः इच्छाको शक्ति, इच्छा पूरा गर्नको लागि उपयुक्त प्रयास र इच्छा पूरा गर्न त्याग गर्ने तत्परता हुन्। यसरी हामी कुनै व्यक्तिको इच्छालाई आवश्यकता भन्न सक्छौं, जसको लागि त्यो व्यक्तिसँग त्यो इच्छा पूरा गर्ने पर्याप्त साधन हुन्छ र त्यो इच्छा पूरा गर्नका लागि सम्बन्धित साधन प्रयोग गर्न पनि तयार हुन्छ। आवश्यकताको अर्थ पेन्सनद्वारा यी शब्दहरूमा स्पष्ट गरिएको छ, "आवश्यकता विशेष चीजहरूको पूर्तिको लागि प्रभावकारी इच्छा हो जुन प्राप्त गर्न आवश्यक प्रयास वा त्यागको रूपमा प्रकट हुन्छ।" आवश्यकताको अर्थ र प्रकृतिलाई ध्यानमा राख्दै, स्मिथ र प्याटरसनले स्पष्ट पारेका छन्, " आवश्यकता भनेको त्यस्तो चीज प्राप्त गर्ने इच्छा हो जुन मानिसमा पूरा गर्ने क्षमता हुन्छ र त्यसको लागि खर्च गर्न तयार हुन्छ।" मान्छे को। आजको वैज्ञानिक युगमा बढ्दो आवश्यकताले मानव जीवनलाई निकै जटिल बनाएको छ । आज, कसैसँग जतिसुकै पैसा भए पनि उसको आवश्यकताको अनुपातमा कम देखिन्छ। तसर्थ, कुशल कामकाजको लागि, यो आवश्यक छ कि गृहिणीलाई आवश्यकताहरू बारे सचेत हुनुपर्छ, जसले गर्दा उनीहरूले कुशलतापूर्वक पूरा गर्न सक्छन्। अनिवार्य आवश्यकताहरूलाई आधारभूत आवश्यकताहरू भनिन्छ, जुन सामान्यतया प्रत्येक परिवारमा निम्न हुन्छन्।

(१) खाना: पोषक तत्व युक्त सन्तुलित आहार परिवारको पहिलो आधारभूत आवश्यकता हो। परिवारका सबै सदस्यहरू (पुरुष, महिला र बालबालिका) लाई पर्याप्त मात्रामा पौष्टिक आहार प्राप्त गर्नुपर्छ ।

(२) कपडा: परिवारका सबै सदस्यहरूलाई पर्याप्त र उपयुक्त कपडा उपलब्ध हुनुपर्छ। उपयुक्त पहिरन भन्नाले त्यो मौसम, व्यक्तिगत स्वार्थ, सामाजिक हैसियत, रीतिरिवाज आदि अनुरूप हुनुपर्छ भन्ने बुझिन्छ।

(३) आवासीय व्यवस्था: परिवारका सदस्यहरूको आवश्यकता अनुसार उचित बासको व्यवस्था हुनु अनिवार्य आवश्यकता हो। पर्याप्त र शुद्ध पानी, हावा, घाम आदिको उपलब्धता उचित बासस्थानका आवश्यक विशेषताहरू हुन्।

(४) शिक्षा: बालबालिकाको राम्रो शिक्षाको व्यवस्था गर्नु परिवारको आधारभूत र आवश्यक आवश्यकता हो । उचित शिक्षाबाट व्यक्तित्व विकास हुन्छ । तसर्थ केटा र केटीको शिक्षाको प्रबन्ध मिलाउनु अति जरुरी छ । यस बाहेक उपयोगी जानकारी दिने पत्रपत्रिकाको पनि हरेक परिवारका लागि फरक-फरक महत्व हुन्छ, किनभने यसले सदस्यको स्वास्थ्य, मनोरञ्जन, राजनीतिक, धार्मिक र सामाजिक ज्ञानमा वृद्धि गर्छ ।

(५) चिकित्सा र स्वास्थ्य हेरचाह: परिवारका सदस्यलाई स्वस्थ राख्न पौष्टिक खाना, आवश्यक व्यायाम, मौसम अनुसारको लुगा र घर र वरपरको सरसफाइ आदि अति आवश्यक हुन्छ। यस्ता कुरामा विशेष ध्यान दिनुपर्छ। कुनै सदस्य बिरामी परेमा उसको उचित उपचारको व्यवस्था हुनुपर्छ।

(६) बालबालिकाको हेरचाह: बालबालिका परिवार र देशको भविष्य हुन्। त्यसैले स्वास्थ्य, विकास, शिक्षा र आचरणको दृष्टिकोणले उनीहरूको हेरचाह अत्यन्त जरुरी छ। बालबालिकाको उचित हेरचाह परिवारको आधारभूत आवश्यकताहरूमा समावेश छ।

(७) मनोरञ्जन: स्वस्थ मनोरञ्जन मानसिक स्वास्थ्यको लागि धेरै महत्त्वपूर्ण छ। त्यसैले परिवारमा मनोरञ्जनका लागि उपयुक्त साधन उपलब्ध हुनुपर्छ।

(८) प्रेम, स्नेह र सहयोग: परमाणु परिवारहरू सामान्यतया पति, पत्नी र तिनीहरूका अविवाहित बच्चाहरू हुन्छन्। श्रीमान्-श्रीमती, आमाबुवा र दाजुभाइ सँगै बस्दा संयुक्त परिवार ठूलो हुन्छ। परिवार सानो होस् वा ठूलो, सदस्यहरूमा स्नेह र आपसी सहयोगको भावना हुनु आवश्यक छ। परिवारको सामाजिक संस्थाको प्रभावकारी कार्य प्रेम, स्नेह र सहयोगमा मात्र निर्भर गर्दछ। यो प्रवृत्ति परिवारको आधारभूत आवश्यकता पनि हो।

(९) आय: यो परिवारको सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण आवश्यकता हो। लगभग सबै भौतिक आवश्यकताहरू पैसाले किन्न सकिन्छ। परिवारमा धनको मुख्य स्रोत पारिवारिक आय हो। प्रत्येक परिवारको आम्दानी सबै सदस्यहरूको आधारभूत आवश्यकताहरू पूरा गर्न पर्याप्त हुनुपर्छ।

(१०) बचत: अप्रत्याशित संकट (बिमारी आदि) को सामना गर्न अतिरिक्त पैसा चाहिन्छ। यस बाहेक केटा-केटीको विवाह, केटाको व्यापार, धार्मिक कार्य आदिका लागि अचानक धनको आवश्यकता पर्छ। एक बुद्धिमान गृहिणीले नियमित बचत मार्फत यो अचानक पैसाको आवश्यकता पूरा गर्दछ। त्यसैले आम्दानी र खर्चको सन्तुलन कायम गरी परिवारको भविष्यका आवश्यकताहरू पूरा गर्न सकेसम्म बचत गर्नु प्रत्येक गृहिणीको कर्तव्य हो। प्राथमिक र माध्यमिक आवश्यकताहरू बीचको भिन्नता हामीले सोचेको जस्तो सजिलो छैन। वास्तवमा, एउटा परिवारको लागि विलासिता मानिने वस्तु अर्को परिवारको लागि अनिवार्य आवश्यकता मात्र सकिन्छ। त्यसैले परिवारको आर्थिक अवस्था, जीवनशैली र समाजमा हैसियत र प्रतिष्ठा अनुसार विभिन्न आवश्यकताहरू प्राथमिक वा माध्यमिक हुन सक्छन्। परिवारको अवस्था र उपलब्ध स्रोतसाधनलाई ध्यानमा राखी परिवारको आवश्यकताको प्राथमिकता निर्धारण गरी क्रमशः पूरा गर्ने प्रयास गर्ने जिम्मेवारी परिवारको प्रमुख र अन्य सदस्यको हो।

निम्न मानव आवश्यकताहरूको मुख्य विशेषताहरू छन्।

मानव आवश्यकताहरू असीमित छन्।

मानिसको आवश्यकता दोहोरिन्छ। उदाहरणका लागि- एकपटक खाना खाइसकेपछि केही समयपछि फेरि खानाको आवश्यकता महसुस हुन्छ ।

आवश्यकताहरूको एउटा विशेषता यो हो कि तिनीहरूमा विकल्पहरू पनि सम्भव छन्। उदाहरणका लागि, बत्ती, मैनबत्ती, बिजुलीको बल्ब आदिलाई प्रकाशको आवश्यकताको लागि साधनको रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ।

कतिपय आवश्यकताहरू आपसमा पूरक हुन्छन्। उदाहरणका लागि, मोटरको पूरक आवश्यकता पेट्रोल हो।

मानव आवश्यकताहरू बीच प्रतिस्पर्धा छ र तिनीहरूको तीव्रता भिन्न हुन्छ।

वर्तमानसँग सम्बन्धित मानव आवश्यकताहरू अधिक शक्तिशाली छन्।

कतिपय मानव आवश्यकताहरू बानीको रूप लिन्छ। जानकारी बढ्दै जाँदा आवश्यकताहरू बढ्छन्।

विज्ञापन र प्रचारले पनि आवश्यकताहरूमा प्रभाव पार्छ।

मानव आवश्यकताको एउटा विशेषता भनेको प्रचलित रीतिरिवाज र फेसनबाट पनि प्रभावित हुन्छ ।

आवश्यकताको महत्त्व

आविष्कारको जननी आवश्यकता हो । विभिन्न वैज्ञानिक आविष्कारहरूको अन्वेषणको लागि मानव आवश्यकताहरू सधैं आधार भएको छ। आदिम मानवदेखि आजको मानिससम्मको सामाजिक विकास समय-समयमा आवश्यकताको उत्पत्ति र सन्तुष्टिले मात्र सम्भव भएको हो । आधुनिक युगमा, आवश्यकताहरू पूरा गर्ने सबैभन्दा राम्रो माध्यम पैसा हो। आवश्यकता बढ्दै जाँदा परिवारका सदस्यहरूले पारिवारिक आम्दानी बढाउने प्रयास गर्छन्, जसको फलस्वरूप जीवनस्तर बढ्छ। संयुक्त आर्थिक प्रयासले परिवारका सदस्यहरूबीच स्नेह, सहयोग र जिम्मेवारीको भावना बढ्छ र परिवारको उन्नति हुन्छ।

आवश्यकताको अनिवार्यता निम्न आधारहरूमा निर्भर गर्दछ

(१) दक्षता बृद्धिको आधार : कुनै आवश्यकताको पूर्तिले परिवारको कार्यदक्षता बढ्छ भने त्यो आवश्यकता अति आवश्यक हुन्छ ।

(२) सुख र सन्तुष्टिको आधार : जसको पूर्तिले परिवारका सदस्यलाई सुख र सन्तुष्टि मिल्छ त्यस्ता आवश्यकताहरू आवश्यक वस्तुको श्रेणीमा पर्दछन् ।

(३) मूल्य र मागको आधार: अत्यावश्यक वस्तुको मूल्य बढ्ने सम्भावना भएमा अत्यावश्यक वस्तुको वर्गमा आउँछ ।

आवश्यकताहरूको वृद्धि र तीव्रतालाई असर गर्ने कारकहरू

कुनै पनि परिवारको सफल कार्यको लागि, यसको आधारभूत आवश्यकताहरू पूरा गर्न आवश्यक छ। तर आजको बढ्दो मुद्रास्फीति र वैज्ञानिक आविष्कारको युगमा यो सजिलो काम होइन । यसका लागि आधारभूत आवश्यकतालाई कुन कारकले असर गर्छ भन्ने कुरा जान्न आवश्यक छ।

परिवारका आधारभूत आवश्यकताहरू प्रायः निम्न कारकहरूद्वारा प्रभावित हुन्छन्:

(a) व्यक्तिगत कारकहरू

(b) वस्तुगत कारकहरू

(c) पारिस्थितिक कारकहरू।

(क) व्यक्तिगत कारकहरू: यी निम्न प्रकारका छन्:

(१) आर्थिक स्थिति : व्यक्ति वा परिवारको आवश्यकता उसको आयमा निर्भर हुन्छ। आम्दानी बढेसँगै आवश्यकता पनि बढ्छ । उदाहरणका लागि, उच्च वर्गीय परिवारको आवश्यकता कम हुन्छ, जबकि धनी परिवारको आवश्यकता विलासिताको हदसम्म बढ्छ।

(२) जीवनस्तर: जीवनस्तरले आवश्यकताको वर्गीकरण परिवर्तन गर्छ। उदाहरणका लागि, एक मध्यमवर्गीय परिवारको आवश्यकता बिजुलीको पंखाले पूरा हुन्छ, जबकि धनी परिवारले वातानुकूलितलाई आवश्यक ठान्छन्।

(३) रुची र बानी : रुची अनुसार कुरा राख्नु पर्छ । उदाहरणका लागि, संगीतमा रुचि राख्ने गृहिणीका लागि संगीत वाद्ययन्त्र आवश्यक छ, जबकि अन्य कुनै रुचि भएको महिलाको लागि यो बेकार छ। त्यसैगरी पान, चिया, कफी आदि खाने बानी भएकाहरूका लागि यी आवश्यक वस्तु हुन् भने अरूका लागि पैसाको बर्बादीका वस्तु हुन् ।

(४) सामाजिक स्तर: यसले आवश्यकताको अर्थ पनि परिवर्तन गर्छ। यदि एकातिर विलासी आवास र मोटर कार आदि उच्च वर्गीय परिवारका लागि आवश्यक छ भने अर्कोतर्फ साधारण मध्यमवर्गीय परिवारका

लागि विलासिता हो । त्यसैगरी तल्लो वर्गका परिवारका लागि कच्चा घर, झुपडी आदि आवश्यकताको वर्गमा आउँछन् ।

(५) शारीरिक संरचना र स्वास्थ्य सम्बन्धी कारकहरू: मानव आवश्यकताहरू पनि व्यक्तिको आफ्नै शरीरको संरचना र स्वास्थ्यबाट प्रभावित हुन्छन्। उदाहरणका लागि, यदि कुनै व्यक्तिको खुट्टामा कुनै विकृति वा दोष छ भने, उसको लागि हिड्ने लठ्ठी वा बैसाखीको बलियो आवश्यकता हो। त्यसैगरी, दृष्टि वा दृष्टि कमजोर भएका व्यक्तिका लागि चशमा अनिवार्य वा अनिवार्य आवश्यकता मानिन्छ।

(६) जीवनप्रति व्यक्तिको दृष्टिकोण : जीवनप्रति हरेक व्यक्तिको दृष्टिकोण फरक-फरक हुन्छ । कतिपय मानिस भौतिकवादी हुन्छन् । यस्तो व्यक्तिको लागि, भौतिक सुख-सुविधासँग सम्बन्धित आवश्यकताहरू बढी महत्त्वपूर्ण हुन्छन्। यस्ता व्यक्तिले घरमा सुन्दर सोफा, कलर टिभी, डाइनिङ टेबल आदि आवश्यक ठान्छन् । फरक धार्मिक दृष्टिकोण भएको व्यक्तिको लागि, सोफा किन्नु भन्दा तीर्थयात्रा महत्त्वपूर्ण हुन सक्छ। यसरी, यो स्पष्ट छ कि जीवनप्रतिको दृष्टिकोण पनि एक कारक हो जसले मानव आवश्यकताहरूलाई गम्भीर रूपमा असर गर्छ।

(ख) वस्तुगत कारकहरूले सीधै आवश्यकताहरूलाई असर गर्छ; जस्तै

(१) वस्तुको मूल्य : सामान्य मूल्य भएका वस्तुहरूलाई आवश्यकताको वर्गमा र उच्च मूल्य भएका वस्तुहरूलाई विलासिताको श्रेणीमा राखिन्छ। यसरी वस्तुको मूल्य सीधै आवश्यकतासँग सम्बन्धित छ।

(२) सामानको संख्या: उपभोगलाई उत्प्रेरित गर्ने वस्तुहरूको सन्दर्भमा, तिनीहरूको संख्या प्रति व्यक्ति वा प्रति परिवार सधैं महत्त्वपूर्ण हुन्छ। उदाहरण को लागी - एक कार परिवार मा एक आवश्यकता हुन सक्छ, जबकि एक भन्दा बढी कार एक विलासिता मानिनेछ। त्यसैगरी, मानिसको लागि दुई वा चार जोडी राम्रो लुगा हुनु आवश्यक छ, जबकि धेरै लुगाहरू विलासिता मानिन्छ।

(ग) पारिस्थितिक कारकहरू:

परिस्थितिहरूमा निर्भर गर्दछ; जस्तै

(१) देश र समय: प्रत्येक देशको आवश्यकता भौगोलिक परिस्थितिमा निर्भर हुन्छ। उदाहरणका लागि, तातो देशहरूमा बसोबास, लक्कापडा र खाना आदिको आवश्यकता चिसो देशहरूमा भन्दा फरक हुन्छ। त्यसैगरी, कुनै पनि देशमा जाडो मौसमको भन्दा गर्मी मौसमको आवश्यकता सधैं फरक हुन्छ।

(२) फेसन र चलन: हरेक देश र क्षेत्रका चलनहरू प्रायः फरक हुन्छन्। तदनुसार, खाना, कपडा र बास जस्ता आधारभूत आवश्यकताहरू पनि प्रायः परिवर्तन हुन्छन्।